

ШЫЛДА

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 ЧЫЛДЫҢ

АВГУСТ 31-ДЕ

ҮНҮП ЭГЕПЭЭН

№ 122 (17451)

2007 ЧЫЛДЫҢ
ОКТАБРЬ 4,
четверг

Номерни параллаже
дужааганы:
график езуураар — 21.00.
хөрөнгөндөн — 17.30.
Садар ёртээ 4 рубль.

Октябрь 5 — Башкы хүнү

КЕЗЭЭДЕ ЧОРГААРАЛ-БИЛЕ АДАТТЫНАР

Хүндүлүг башкылар!

Чүректиң ханызындан сиерге профессионал байырлалы-
шар таварыштыр байырымны чедирип тур мен. Башкы хүнү —
чоннун оңзагай ынакшылын болгаш үнелээшигинин чаалап алган
байырлал. «Башкы» деп сөстү кандыг-даа дылга чугаалап турар
болса, ол кезээде улуг чоргаарал болгаш хүндүткел-бile
адаттынып турар. Бистерниң аравыстан кижи бүрүзү бодунун
башкызын бүгү чуртталгызын дургузунда сактып чоруур,
чүгэ дээргэ бүгү-ле улерде башкы кижи ниитиледин
хөгжүлдөзинин оруктарын болгаш кижи бүрүзүнүн салым-
чолун баш бурунгаар тодаадып келген. Сиерниң дузаңар-
бile бис эртемнерин чажыдын билип ап, делегейже
көрүжүвусту ажыткан бис. Школа ургулара ынак, оларга
сеткилдинен бердинген болгаш мергежили дээш үйгү-чыдын
чок бедик тура-соруктуг башкыларда туттунуп турар. Бөгүн
эртем-билиг стратегтиг чугула чул болу берген болгаш куруне
политиказында бир-ле дугаар мурнады көөр айтрыг апарган.
Сиерде кончуг харысалгалыг ажыл онаашкан: ажы-төлдү
кайы хире шынарлыг вөреткен сиер, он сиерниң биле бистин
келир уевис дорт хамаарылгыл. Бөгүн вөреникчи бүрүз —
өг-булени, республиканың ынаныжы, даартагы хунде —
Россияның идегели.

Сиер школога бүрүн-бile бердинип, ургулара чүгэ
эртем-билиг звес, эки чүүлдер, шынчы чорук дугайында ханы
билишиккіннерни база чедирип турар сиер. Бүгү улерде
башкы кижи езуулуг мөзү-шынарның, бедик культураның эди-
лекчили болбушаан, ажылынга бердинген кижи болуп арткан.
Сиерде белен звес болгаш буюннаг ажыл-ижинер дээш вөрүп
чettiрип турарымын илередип тур мен. Бистин школоварызын-
тан келир уеде Тываның чоргааралын тургузар зөвөш звес
доозукулар унер дээрзинге улуг бүзүрелдиг мен.

Сиерниң профессионал байырлалыңарда, хүндүлүг
башкылар, сиерге быжыг кадыкшылды, чогаадыкчы
чедишиккіннерни, сиерге вөрүп чettiригенин илередип чоруур
хөй-ле вөреникчилери болгаш амы-хууда улуг аас-кежиктиг
булурнарны күзедим!

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы
Ш.КАРА-ООЛ.

Хүндүлүг башкылар!

Башкы хүнү — бүгү чоннун
байырлалы. Бистерниң кижи
бүрүзүнүн сеткилинде эртэм-
нерин үндезинин болгаш мөзү-
шынар кижицидилгезинин бирги
кичээлдерин берген, долгандыр
делегейниң хөй янзылын мө-
дереп билирин вөреткен, боттарынын
сеткил-сагыжын бистин-
бile улжиги чораан башкы бар.
Башкы дээргэ ол чүгле мергежил
звес; а бердинген салым-чаялга
богаш онзагай сагыш-сеткилдиг
боглуру-дур деп болгандык-ла
чугаалаар болгай. Ук илередиши-
кин чөлтүг. Башкы болчуру дээргэ,
бирги ээлчегде, белен звес, хүн
бүрүде улуг харысалга, күш
богаш харын-даа, чамдыкта
бодун хайырлавай баарын негел
келир күш-ажыл болур. Сиерниң
шудурга ажылыңар дээш курлак
чедир мөгейип тур бис, хүндүлүг
башкылар!

Бистин республика кезээде
башкылаашкының бедик деннени-бile алдаржып турганын демдеглээр ужурлуг мен.
Тывадан вөреникчилерниң янзы-буру олимпиадаларга, анык шинчилекчилерниң
«Келир үеже базым» Бүгү российжи конференцияларга тиилелгелери, Чанғыс аай
куруне экзаменнерине эки түннелдери бистин башкыларынын мергежилиниң бедик
денненин болгаш профессионалдын хөрөчил турар. Республиканың 98 школазы
вөредилгеге амгы үенин чаартылгаларын кириеринин шенелде шөлдери болган. Ону
корударынга курлалырлар болгаш арга-шинектер бисте бар.

Сеткиливис ханызындан сиерге быжыг кадыкшылды, аас-кежикти болгаш
чедимчени, чогаадыкчы чедишиккіннерни, угааннаг болгаш салым-чаянныг
вөреникчилерни күзедивис! Сиерниң мергежилдинер, талантыңар, чогаадыкчы
дилээшиккіннер, тура-сорунар болгаш кызылама ажылгырына дээш чүректиг
ханызындан вөрүп чettiриишиниши күлээл ап көрүнч.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының
Хоойлужудулга палатазының Даргазы В.ОЮН.

Кызылдын № 9 школа-гимназиязынын
орус дыл башкызы, РФ-тин Президенти
В.Путинниң шаңналын алган башкыларнын
бирээзи Чечен Алдын-ооловна Намзырай.
В.БАЛЧЫЙ-ООЛДУН түрттүрган чуруу.

Ада-чурттуу
мурнунга
ачы-хавыязы дээш
шандаткан

Россия Федерациязының Президентиниң Сибирь Федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзи
Анатолий Квашнинин дилеп кииргени езуураар Россия Федерациязының Президентиниң Чарлы-бile
албан ажыл-чорудулгызында хууда бедик көргүзүлгери дээш 1-ги
чаданың «Ада-чурттуу мурнунга ачы-хавыязы дээш» деп ордениң медалы-бile
Россия Федерациязының Президентиниң Сибирь Федералдыг округунда
Бүрүн эргелиг төлээзиин Аппарадының Тыва Республика та-
лазы-бile Кол федералдыг инспектору
Виктор Иванович Чернышевту шандаткан.

Бистин корр.

ПАРЛАЛГА — ЧОННУУ

Ол номчукчуларының чөлөнгүүжи, идегели

Амгы үеде массалыг информация чепсектери
чоннун бүзүрелин шынзыктырып турар бе,
чоннун оларга идегели кайы хирел дээн айтрыг
ларны сентябрь 25-29 хүннериnde Краснодар
краиниң Дагомыска болуп эрткен журна-
листерниң Бүгү-делегей чергелиг фестивалынга
чугаалашкан. Бистин республикадан 5 журна-
лист төлээлэп чордуус: «Центр Азия» солуннун
кол редактору Н.Антуфьев, «Тувинская правда»
солуннун хоочун журнализы В.Савиных, Куль-
тура яамызының массалыг информация чеп-
сектерин харылап турар кильдис даргазы
О.Хомушку, «Плюс-информ» солуннун анык
корреспондентизи Роланда Бүрбү база бо чүүл-
дүн автору.

Номчукчу болгаш массалыг информация

Бистин чуртууста бөдүүн
номчукчулар массалыг информа-
ция чепсектеринге бүзүреп
турар бе деп айтрыгын номчукчуларының чүгле
50 хуузу бүзүреп турарын айткан дээрзин Россия-
ның журналистер звилиниң даргазы Северод Бодгданов фес-
тивалыда ажыдип турар чугаалады. Олындыг болур-даа ужурлуг. Чүгэ
дизе «коммунизм» деп чугаалажы-
рывыс үеде солун-сеткүлдер, ра-
дио-телевидение чанғыс зрге-ча-

гырганың холунга турган, ылангыя
республика солуннарын ыял-ла-
чагыды алыр, чагылпаан кижили-
ни партия, комсомол куралдарынга
хемчээн алыр турганы ам-даа ут-
тундурбаан. Амгы үеде ол солун-
нун азы бо сеткүлдүү ыял-ла-чагы-
дып ал деп кым-даа кымга сыйгас,
чагыдылгыг болзуңца, номчуур
сен, чагыдылга чок болзуңца, дум-
бей каранчыга дег чуну-даа бил-
бес, чуу-даа сенэз херекчок, бодун
унда-ла чурттап чоруур сен. Каар-
а жылтынмаан динс огулдег
каранчы дүмбейгэ чурттаары
солун звес болбайн аан, ынчанш

кайы-ла-бир солунну ыял номчуур
апаар сен, мээн үемнин журналис-
теринин солун номчуквазымга, дузу
чок мүн ишкен ышкаш, аш болур
мен деп чугаалажыры дег.

Массалыг информация чепсек-
теринге чон чүгэ бүзүрелин чидир-
генил деп айтрыгга хамаарыштыр
Россия чергелиг солун-сеткүлдер-
ниң журналисти боттарының арга-
дургулгызын үлештилер. ылангыя аастыг-дүйнүг деп санаа-
рысы «Московский комсомолец»
солуннун билдингир хоочун журна-
лизы А. Минкин сөөлгү үеде солун-
сеткүлдерде ажылдап турар
кижилерин 75 хуузу кандыг-даа
журналистика хамаарышлас, эртэм-
билиг чок кижилир болоп турар дээз-
рин шүгүмчүледи. Олар-
ның аразында РФ-тин Федералдыг
Хуралының Федерация Чөвүл-
линиң кежигүй Л.Б. Нарусованы,
оон уруу Собчакты чижек кылдыр
адады. Шынап-ла, бо шагда акша-
тегериктүг-ле болза, чуну-даа
садып ал болур апарган шаг-дыр.
Бай кижилирни боттарынче чалап
ал турар каналдар дээргэ-ле, амы-
дурал-чурттаарының кандыг-бир
аргызын түп турары ол деп санаар
апаар. Арга-дургулга чок бай ки-
жилирниң кылган дамчыдилгя-
лары, бижээн материалдары хо-
зяин, утка-шынар чок болуру мар-

гыш чок. ынчалзажок канала, со-
лонга амбырал-чурттаарынга ак-
ша херек болгай. ынчанш Россия
сияда солун-сеткүлдерин шына-
ры, нинти утказы баксырап, чон-
дан хоорлуп бар чыдара-даа ол.

Бай кижилир бисте база чок звес,
бар болдур ийин, а оларның ара-
зындан солуннарга азы бөдүүн ки-
жилерге дуза кадылтап күзелдиг
улус турар-даа деппе. Шынап-ла,
ындыг чаагай сеткилдиг кижилир
тылтып келир болза, республика
солуннарын канчаар-даа чараш
кылдыр каастап, утка-шынарн бе-
дик кылдыр үндүрүп болур турган
бис деп агаарда ушкан болада-
рындан чарылбайн олурдум. Чүгэ
дизе, амгы үеде тыва журналисти-
када ажылдапкы дег байлак арга-
дургулгылгы хоочуннар бар, олар-
ның биле улуг хая-дашты-даа ужу-
руп болур. ынчалза-даа олар ам-
хензиг пеңсиязында олурлар, а
мен оларны редакциязы ажылда-
дып алыр дээримгэ, журналистер
шалыны чүгле 5-6 мун рубль. Дүн-
хүн дивес, дыштанир хүн чок
ажылдаар ажылга каш борбас ак-
ша дээш кым келир боор, оларны
ажылдап көр деп чалаары бэзин
ыядынчыг. Республика чергелиг
солуннарын редакторлары-бile
чугаалажып, арга-дургулга сол-
чурга, бистин республика дег ядьы

журналистер чок боор чорду. Ре-
дакторлар сайттар-бile ден ша-
лын ал олурар, а тиражы 5-7 мун
экземпляры.

Эрге-чагырга болгаш солуннар

Фестивальга Күрүнч Думазы-
ның депутаты Б.Л. Резник бодунун
саналынга редакцияларга күрү-
неден берил турар дотация акшазы
дээргэ-ле, редакцияның акшазы
звес, чонга берил турар акша-дыр,
ол дээргэ, чон солун-сеткүлдерни
чагыдип номчузун, россияда кижи
бүрүзү дөлгөдийе, чуртта, бодунун
девискээринде чуу болуп турарын
билген турары албан деп, эрге-ча-
гырга органнарын шүгүмчүледи.
Россияның бюджетиндөн чүгле
район, хоорай солун-сеткүлде-
рине, электроннуг информаци-
чепсектеринге 18 млрд. чедир
рубльди ундуруп турар. Оон 65
хуузу электроннуг информаци-
чепсектеринче чоруп турарын ол
айтып.

Депутат Б.Резник район бол-
гаш хоорай солуннарынга хама-
арыштыр хөй ажыктыг чүүлдерни
чугаалады. ылангыя район, хоорай
чагыргалары боттарының бюджетин-
ден солуннарын акша-кеңеекти
тускайлап бээр хүлээлгелиг.
(Уланчызы 2-ги арында).

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
ФЕСТИВАЛЬ
ЖУРНАЛИСТОВ

СОЧИ • ДАГОМЫС • 2007

Журналистерниң Бүгү-делегей чергелиг фестивалындан

ПАРЛАЛГА — ЧОННУУ

Ол номчукчуларының чөлөнгийжи, идегели

(Төңчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чүгө дизе ол акша-көпекти Күрүн-Думазынга бадылап каан, ону кым-даа ескээр чарыгдаар эргези чок. Шынап-ла, кара угаан-билидәа бодарага, бистин кожуунарынын, республикавыстын бюджетин боттарывыстың-на берген санчуралайлыгыс езуаар кылыш, көрүп тургаш, Россиянын Чазаанын бюджети-били бадылап болгай. А бисте кандыг ийик, Санхөө яамызыңынча түн сал дээр, он эртер чүвэ-даа чок, он соонда депутаттар ол солуннар биске хөрекчөк дээш оон-моон акшаларны казып кааптар, солун-сеткүүлдер чүү-даа чок куруг чөрө калып. Амгы уеде бичиң солуннардың хагдышынын кырында, чамдык-тарын яамыларда берипкен. Келир чылдың бюджетинче яамыларда солун үндүрөр акша көрдүнмээн деп билип турар мен. Билбес улус бодарага-ла солун парлаары белен ышкаш, ындыг эвес, аңаа улуг күш, колективтүгүзөл-туршүү хөрек. Ол дугайында Күрүн-Думазыннын депутаты Б. Резник кончуг шын

гыя солун-сеткүүлдерни парладырга оон чарыгдалдары, почтаниң солуннарны чулуп чип турары, кадрлар айттыры, журналистерниң үндүрген материалдары дээш истеп-сүрүүшүнгө таваржып турары... Фестивальдың бир кол көзү болур район болгаш хоорай солуннардың катышкан конференциясында бистин кожуун солуннардың редакторлары олурушкан болза деп дыка-ла күзөп олурдум. Чүгө дизе кайда-даа район, хоорай солуннардың хагбайн турар, харын-даа кайда-даа ол солуннарны суму, район чөрөлгөн чагырга органнанын улам деткип, редакцияның штадын көвүдедип, чон ортузунга агитас-массалыг ажылдар чорудар чангыс чөлөнгийши кылыш алган ажылдан туарын дыннаарга, дыка-ла адаарганчыг чорду. Бистин республикага ындыг үе келири чөгөнчүг-ле боор, дөрт кожуун солуннардың Танды, Чөөн-Хемчикте кожуун солуннардың «тынар-тынмас» турупкан дээрзин редакторлары менээ хомуудал-били чугаалап туарлар, еске кымга чугаалаар боор, истеп-сүрөр оралдажышкыннар туруп келири

1991 чылдан бээр Россиянын журналистер аразынга ажык-чарлыг чоруктун фондузу ажылдан туарар. Оон даргасы бүгүнде билдингир журналист Алексей Симонов (ол Тывага база чораан). Бистин чангыс чөр-чурттуус «Центр Азия» солуннун кол редактору Надежда Антуфьевна фондунун көнүгүнүү, фондунун 15 чыл болган юбилейнге киришкен. Сочиге журналист Артем Боровик аттыг фондузу журналистерниң бижээн эн эки материалдарын парлаан 2 томнуг номму журналистерге улел берген. Ол 2 томда Н. Антуфьеванын журналист коллегаларынын дугайында ийин материалын парлатынган. Еске регионнардан келген журналистер: «Эзэн чангыс чөр-чурттуун» дээргэе безин чоргаарчыг чорду. Фестивальга Надежда Мухарбековна «Кижилиерниң ажык-чарлыг чоруу дээш» деп номинацияга тиилекчи болуп, Россиянын Журналистер звилиниң мурнундан Швецияягэ арга-дуржуулга солчур путевка-билиш шараптакан. Тывының журналистер еске регионнардан дудак чок-тыр бис деп мактандып турдуус. Эр хей, Надежда-Идегел!

шүгүмчүлөл кылды—девискээринге солун-сеткүүлдер акшаландырып албас, аңаа дуза чедирип шыдавас чазак көнүннери, чагырга даргалары бар чүвө болза, оларның аңаа олут жэлел олурган ажыл-даа чок, олуттарын дораан хостазыннар дээргэ, журналистер туруп алгаш адыш часкап турдулар, мен база деткидим.

Депутат Б. Резник боду Приморьеге солуннарга ажылдан, редакторлар чораан болгаш байдал кайда кандыгыл дээрзин ажыт-чажыт чоккы ажык-били чугаалап туарын фестивальдың киржикчилиери сонуургап, хей санынг айттырыгларны салып турдулар. Ылан-

база чадавас.

Фестивальга кол редакторлар дээр улус колдуу журналистика талазы-били байлак арга-дуржуулгалиг назы-хары улгады берген улус боор чорду. Аңаа ийи-даа кол редакторларнын 70 харлаанын байыр чедирип эртирдивис. Оларның хөйчилдөр-билил санаттынган арга-дуржуулгалиг амгы үенин аныктарынга, номчукчуларга эргежек чугула дээрзин тус чөр даргалары үнелеп туарын илден. Бистин республикада байдал ындыг эвес дээрзин парлалага 30 чылдарнын нүүрүндө ажылдааш, сөөлгү 3 айларнын дургузунда редакторлааш көрдүм. Бир катап

Сочиге барган хүнүүстө хөөмөйжи Конгар-оол Ондарнын өөрөнүүлүрлеринин «Алаш» ансамблинин артисттери Россиянын Президенти В. В. Путинин чалалгасы-били оон бодунун даштыкы аалчылар хүлээл алыр чөринге сыйгыт-хөөмөйин бараалгаткан. Олар «Дагомыс» аалчылар бажынын 7-ги көздөнгө, а бис 10-гу көздөнгө чурттап туар болдуус. Концерт соонда артист-били ужуражып, оларнын солун чугаазын дынап, чурукка тырттырып алдывыс. Россиянын кайы-даа булунуга баарга, тыва кижи чок чөр түрбас-тыр деп түннелгө келдивис.

Чазактан молдургажык дарга келгеш, «Шын» солуннун «Шын» деп адын еске ат-били солуп алышыр дидир. Кайгап, «Чүгэ?» деп оон айттырдым. Силемнүү солунда кырган улус хөй-дүр, солуннун адын солуп каалтарыбыска, амгы редакция дүжүп каар, он соонда еске бистин сектекливиске тааржыр командаадан чылап алыр бис деп бо. Редакциянын уставын езуаар кым-били ажылдаарын кол редактор дорт боду билир, редакциянын ажыл-чорудулгасын боду углап-башкаар ужурулг. Бо чижекти кирие берген ужурум—эртэ-чагырга органнарында журналистиканын хамаанчо, чедир билбес, аңаа кандыг-даа хамаарылга чок улус олуруп алгаш, бажындан сы базып туары. Ол дугайында фестивальга улуг айттырыгын кедүрген. Кижи бодарага, билбес болзунза, ыттавайн олур, билир хоочуннардан ол-бо чүүлдүү өөрөн ал. Манаа хамаарыштыр тыва улустун «аас-били аал көжүрбө, дылың-били дыт ужуруба» деп үлөгөр чугаазы чиге сөглээн. Журналистикага хоочуннарнын арга-сүмэзи чокта, чангыс одуруг-даа бишттиммес, очулга-даа кылдынмас, чангыс солун-даа үезинде үннес.

Журналистерни база бир дүүредип чоруур айттырыг—журналист кадрлар. Россиянын билдингир улус солуннардында, радиотелевидение журналист кадрлар чедишпезинден, бай кижилирни солун арыннарынч, радио-теле экраннарже үндүрүп туарыбын чажыт эвес дээрзин үстүнде айттым. «Литературная газета» солуннун кол редактору А. Поляков база оон колективи-били ужуражылга үезинде редакция кол ажылды номчукчулар-били звес, а ат-суралар билдингир кижилир-били харыл-заны тудуп туарын чажырбады. Үлкөн регионнардан келген журналистер редакцияга боттары келгеш, чогаалдарын берип каарга, кандыг-даа чылдагаан чокка үндүрбейн туарын шүгүмчүлөл чугаалаарга, кол редактор чогаалдарын кандызыы оон биргү ийи-домактарындан-на билдингир болур деп харыы берди. 100 мун тиражтыг солуннан 10 ажыг журналист ажылдан туар дээргэ, база сезинчиг. Үнчангаш-ла боор, журналистер бо солун чүгле акша дээш ажылдан туар деп түннелгө келгэн. Журналист кадрлар дугайында айттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, национал үзүл-бодалдыг, бодунун тэрзэн дылында солун-сеткүүлдүг, радиотелевидениелиг болуру албан деп чангыс түннелгө келдивис. А байттырыгын шиитпирлээрдэе удуртуп-баштап туар чагырга албан чөрлөрлийн көдүрүүлүр. Бистин үндүр-дедир изиг-изиг чугаазыс соонда, кандыг-даа нация боду тэрзэн дылыг, наци

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың девискээринде күрүнениң арга-арыг контролюн болгаш хайгааралын боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилерниң данзызын база Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйның болгаш арга-арыг улуттурунун яамызының дугайында Дүрүмге ескерилгени кириерин доктаадырының дугайында 2007 чылдың февраль 2 №186 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының арга-арыг хамаа-рылгаларының талазы-бile чамдых эргелерин Россия Федерациязының субъекттеринин күрүне эрге-чагырга органнарыга Россия Федерациязының 2006 чылдың декабрь 4-тен №200-ФХ Арга-арыг кодекизинин 83-күч чүүлүнүн 1-ги пунктузунун 6 биле 7 иштиши пунктуларынга база Россия Федерациязының 2001 чылдың декабрь 30-ден №195 ФХ «Административтүг хоййлу-дүрүм үрээшкүннөрөнин дугайында Кодекизинин 23.24-күч чүүлүнгө дүүштүр дамчытканы-бile холбаштыр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Мында капсырган Тыва Республиканың девискээринде күрүнениң арга-арыг контролюн болгаш хайгааралын боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилерниң данзызын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың январь 11-ден «Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйның болгаш арга-арыг улуттурунун яамызының болгаш оон структуралының дугайында Дүрүмнүн бадылаарының дугайында» №32 доктаалы-бile бадылаттынган Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйның болгаш арга-арыг улуттурунун яамы-

зынын дугайында Дүрүмче дараазында ескерилгелерни кириер:

1) В кезекке дараазында уткалыг 5.12. пунктуну немээр:

«5.12. административтүг хоййлу-дүрүм үрээшкүннөрөнин херектерин ажыл-чорудулгасының доктааттынган адрынын айы-бile көөр»;

2) 6.2. пунктууга дараазында уткалыг абзасы-бile немээр:

«Хары угда Тыва Республиканың күрүнениң арга-арыг инспектору болур»;

3) 4.14. абзацтарны тус-тузунда 5-15 абзатар деп санаар.

3. Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйның болгаш арга-арыг улуттурунун яамызы күрүнениң арга-арыг контролюн болгаш хайгааралын боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилерни албанын шынзыглазы-бile база тускай хөврилгө хеп-бile хандырар.

4. Бө доктаалдыг контролюн Тыва Республиканың Чазааның Алпарадынын экономика, сан-хөө болгаш адыр хөгжүүдеринин зргеллине дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргасы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаа 2007 чылдың февраль 2-де №186 доктаалы-бile бадылаан

Тыва Республиканың девискээринде күрүнениң арга-арыг контролюн болгаш хайгааралын боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилерниң ДАҢЗЫ

1. Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйның болгаш арга-арыг улуттурунун яамызының адындан Тыва Республиканың девискээринде күрүнениң арга-арыг контролюн болгаш хайгааралын боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилер албан-дужаалынын айы-бile хары угда болза:

сайт – Тыва Республиканың күрүнениң кол арга-арыг инспектору болур;

сайттын оралакчызы – Тыва Республиканың күрүнениң арга-арыгнын кол инспектору-нуун оралакчызы болур;

килдистер начальниктери база оларнын оралакчылары, килдистерин специалистери – күрүненин улуг инспекторлары болур.

2. Тыва Республиканың арга-арыг ажыл-агыйның болгаш арга-арыг улуттурунун яамы-

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың декабрь 29-тән «Тыва Республиканың күрүнене хөргөлдеринге барааннар экзээр, ажылдар кылыш, ачы-дуза чедиреринге күрүнене чагылгарын кириериниң дугайында медээнси салырынга Тыва Республиканың албан езуунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынга

2007 чылдың февраль 2 № 187 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың нормативтүг эрге-хоййлу актыларын федералдыг хоййлу-дулгага дүүштүр кылышын барымдаалааш, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың декабрь 29-тән «Тыва Республиканың күрүнене хөргөлдеринге барааннар экзээр, ажылдар кылыш, ачы-дуза чедиреринге күрүнене чагылгарын кириериниң дугайында медээнси салырынга Тыва Республиканың албан езуу-

зынын арга-арыг ажыл-агыйларында болза:

директор – күрүнениң арга-арыгнын улуг инспектору болур;

кол арга-яш ажылдакчызы (директорнун оралакчызы) – күрүнениң арга-арыгнын улуг инспекторуун оралакчызы болур;

арга-арыгны камгалаар станцияларнын начальниктери болгаш лесопатолог-специалистер, арга-арыгны таннышыдаар болгаш камгалаар инженерлер, арга-арыгнын база арга-арыгнын ажылалынын инженерлери, өртхимия станцияларнын начальниктери, хайгааралыкчыларындаар станцияларнын начальниктери, арга-яш ажылдакчызынын дузалакчызы, арга-арыгны мастери, арга-арыг таңынылы, егер – күрүнене инспектору болур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың декабрь 29-тән «Тыва Республиканың күрүнене хөргөлдеринге барааннар экзээр, ажылдар кылыш, ачы-дуза чедиреринге күрүнене чагылгарын кириериниң дугайында медээнси салырынга Тыва Республиканың албан езуу-

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргасы Ш.ООРЖАК.

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың 2 № 1465 доктаалында

зунун сайтызының дугайында» №1465 доктаалынын 7-ги пунктузунда «Тыва Республиканың Сан-хөө-бюджет хайгааралынын талазы-бile албанынч» деп сөстерни «Тыва Республиканың парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-бile агентилелинг» деп сөстер-бile солуур.

«Капсырлалар ажылдал кылышызы»;

«Программист»;

пирни бедүүн бадылаашынын түннелинде үннер ден апарган таварылгала, экспертер чөвүлдеринин даргаларынын үнү шиитирлекчи болур. Эксперт чөвүлдеринин шиитирлекчи протоколдаш, Конкурс комиссиязынчы февраль 20-ге чедир чорудар. Протоколдага конкурс ажылдарын, авторлары эксперт чөвүленин түннели-бие «Математик» Республика конкурзуун лаурааттарын атка төлөлтиг ажылдарыннан аттарынын даңызын көжар.

4.5. Бир звес көнгүннөрнүн үштүн ийизи бар болза, Комиссиянын шиитирлини бедүүн бадылаашынын түннелинде үннер ден апарган таварылгала, Комиссия даргазынын үнү шиитирлекчи болур. Комиссия көнгүннөрнүн сайгарып көрүп турар айтырып бурузунге хамаарыштыр тускай санал-оналдыг бооп болур болжа оны түннел протоколга бижири.

4.6. Конкурска киржичи-бие ажылдарын чорудуп киржип турар чаданын (заочно) киржичилери Конкурстун киржичилери деп хөрөнгөлдөлөл алыр, а оон тиилекчилери – «Математик» Республика чөрөлгөл мөөрәйин лауреады» дипломнары алыр.

4.7. Конкурстун 2-ги чадазынга оон 1-ги чадазын шуптуу тиилекчилери киржип болур.

4.8. Конкурстун 2-ги чадазыннын түннели-бие Комиссия Конкурстун 3-ку чадазыннын программазын түрүзүр.

4.9. Конкурстун 3-ку чадазыннын киржичи-леринын саны кызыгаарлыг. Анаа 2-ги чаданын тиилекчилери киржир.

4.10. Конкурстун 3-ку чадазында кордакчыларнын секциялар хуралдарынга боттарынын ажылдарынын түннелдерин өөренин көөр болжа оны жири – эксперт чөвүлдеринин мурнуга камгалаар.

4.11. Номинацияларынын санын база атта-рын, конкурс хемчеглеринин эртеринин үргүл-чүлээшиккүн Конкурстун регламентизинге дүүштүр ажылдары Конкурс программазынчы кирген кордакчыларнын санынга хамаарыштыр Комиссия тодарадыр. Бир секциянын сайгарып көөр ажылдарынын кайы хире хөй болурун санын Комиссия тодарадыр. Конкурс дараазында номинацияларга эртер:

- математиктүү анализ;
- алгебра;
- Бөлүглөр теориязы болгаш матема-тиктүү логика;
- комбинаторика болгаш болдуунулгар (вероятностар) теориязы;
- математика төгүзүү;
- геометрия;
- математиктүү модельдээшкүннин ме-тодтары;

4.12. Эксперт чөвүлдерин Конкурс киржичилерин илеткелдерин дынаар болгаш эн эки ажылдарын тодарадыр. Шиитирлини секция ажылдарынын түннелинде үннер бадылаашынын-бие эксперт чөвүленин ҳааглыг хура-лынга көнгүннөрнүн үштүн ийизи бар болза, хүлээн алыр. Бадылаашынын түннелинде үннер ден апарган таварылгала, эксперт чөвүлдеринин мурнуга камгалаар.

4.13. Гран-прини бигү номинациялар аайы-бие тиилээндерден рейтинги баллы эн бедик болган тиилекчи киржичиге тыпсыр. Бө таварылгала, бир звес кайы-бир номинация тиилекчилерин аразындан Гран-приже кордакчынын шишир болза, а ук номинация рейтинг езуугаар боттандырып болур.

4.14. Конкурсса боттары кээп киржир чаданын эртер чөрөнгөлөрнөн тиилекчилерин аразындан Гран-приже яамызы тодарадыр.

4.15. Мөөрәйге кириштигер материаларынын Чазак Даргазынын алыкчыларын эксперт чөвүлдеринин протоколдарынга үндезилеп Комиссия тодарадыр болгаш чылдын-на шаннадар алырынчы кордакчыларнын – Конкурстун тиилекчилеринин даңызын Тыва Республиканын Чазак Даргазынга бадыладыры-бие кирир.

Конкурс эртейн бараган ажылды шаннадаче катап база кордакчыларын чылдыр кирип болур. Ынчан документилерин катап долдуур.

Экспертизанын түннелдерин болгаш шан-наличе кордакчыларынын даңызын массалыг информация чөлөктөрингө Комиссия чылдын-на сентябрь 1-ге чедир салдырган турар болжа.

7.2. Тыва Республиканын Чазак Даргазынын шаннадалын тыпсыр конкурстарынын тиилек-чилерине Тыва Республиканын Чазак Даргазынын ат салганы түрүстүнгөн үлөгер езуугаар дипломнарыны түпсүр.

7.3. Конкурсса төлээлери чедишиккүннүүр болган албан черлерин, а ол ышкаш онын организастаарынга болгаш эртириринге уулг уулг-хуузун кириген кишилдерин доктаалга айтлып демдеглэр.

7.4. Республика конкурзуун программазынчы киргөн бигү ажылдарынын тезистерин Конкурстун организаторлары парлаар.

7.5. Конкурстун түрүстүнгөн, деттикли организациялар, деттикли киржичилери болгаш тиилекчилерин шаннап-мактаарынга еске-даа арга, хевирлерни ажыглап болур.

4.5. Бир звес көнгүннөрнүн үштүн ийизи бар болза, Комиссиянын шиитирлини бедүүн бадылаашынын-бие хүлээн алыр. Бадылаашынын түннелинде үннер ден апарган таварылгала, экспертер чөвүлдеринин шиитирлекчи болур. Эксперт чөвүлдеринин протоколдаш, Конкурс комиссиязынчы февраль 20-ге чедир чорудар. Протоколдага конкурс ажылдарын, авторлары эксперт чөвүлдеринин шиитирлекчи болур. Комиссия көнгүннөрнүн сайгарып көөр ажылдарынын кайы хире хөй болурун санын Комиссия тодарадыр. Конкурс дараазында номинацияларга эртер:

— математиктүү анализ;

— алгебра;

— Бөлүглөр теориязы болгаш матема-тиктүү логика;

— комбинаторика болгаш болдуунулгар (вероятностар) теориязы;

— математика төгүзүү;

— геометрия;

— математиктүү модельдээшкүннин ме-тодтары;

— астрономия;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

— геометрия;

— математика төгүзүү;

— физика;

— химия;

— биология;

— география;

— геология;

П.П. Гаряевтиң «Волновой геном» деп комунда сөстер кижиниң ДНК-зынга салдар чедирип болур деп бижил турар. Тариналар ДНК-га эки салдарны чедирип, кадынға дұзалаар. А карғыштар багай салдарлығ деп шинчиләэн. Чүртталгана да чүц-даа үсік чиде бербес, ынчанғаш кижиниң каян-бір-даа, каядаа бодуның, эш-өөрүңиң азы теледам-чыдышлаларның, кинофильмненерниң ма-

Сөс бодунун указындан аңыда, тускай чалғылыг, энергиялыг болур. Чүү-даа үсік чиде бербес, ынчанғаш кандығдаа сөс, бодал дөмей-ле ээзинге катап эглип келир. Улуска әкимиң сәткилиниң ханызындан күзеп, йөрәп чораан кижиге дөмей-ле чедишиккіндер, аас-кеҗик келир; аулуска адаарал, кара сәткіп, бакты күзеп чораан кижиге дөмей-ле өндөлевес. Сураглыг психиатр В.М. Бехтерев аарыг улусты эмнәэрде, сөстүң ужур-дузазының улун чугаалап чораан. Бир звес эмчи-біле чугаалажырга, аарыг кижиге бичи-даа чигевес болза, ол эмчи звес-тир деп санап чораан.

ШУЛУКТЕР-БИЛЕ ЭМНЭЭРИ

Эрте-бурунгу үеден-не кижилер ритмиктиг чугаа кижиниң мәмдөрелінге дықа дәэстіг дәэрзин билип, оны ажылап чорааннар. Шулуктер, ырылар кижини оожургадып азы бедик көдүрлүүшкүнү оттуруп болур. Өөрүшкүн азы карак чажын сөңнен болур. Степан Сарыг-оолдин, Сергей Пюрбююн, Юрий Кюнзегештин төрән чер-чурт дугайында шулуктерин номчуруувуска, чүлдү-чүрээвиске тыва чөривис дугайында чоргаарал оттуп, сагыш-сеткиливис бедик көдүрлүүшкүнүң апаар болгай. А Монгуш Доржунун өскүс чүрек, бүтпәзән ынакшыл, кәрәгенчиг салым-чол дугайында шулуктери

СОС болгаш ООН, КУЖАУ

дырларының чугаалаан сөстер кижиниң салгалының кадынға салдар чедирип болур-дур. Гаряевтиң бодалы-бile алырга, кандыг-даа соң тускай чалғылыг программалығ болур. Сөс кижини экиртип болур, аартып болур. Тыва чоннұң «сезик-бile аарыр, сүзік-бile экирир» деп үлгегер домаа база дықа-ла ханы уткалыг.

нұвыйс аарыг болза азы үннерни шын адап шыдавас болузусса, үннерниң эмнекчи күжү организмивиске четпейн баар ышкаждыл.

Тыва шулук чогаалында сөстүң хуулгаазын күжүнүң дугайында бижиттинген шулуктер хөй. Оларның аразындан шилин алғаным

Мээн сөзүм дайынга чидидип каан хылыш-даа бол, эжим-өөрүм, терән чонум, хөрек-чүрәм Камгалал бооп дуглан чорзун...

«О» — онзагай үн. Чүнү-даа чарашсынып, магадааныбыста албан бо үннү ажыглаар болгай бис. «Оо — Хам» — эмнекчи күштүг.

«Н» — мәзиниң аарыгларын

Сөс бодуның утказындан аңыда, тускай чалғылыг, энергиялыг болур. Чүц-даа үсік чиде бербес. ынчанғаш кандыг-даа сөс, бодал дөмей-ле ээзинге катап эглип келир.

эмнәэринге дузалыг, чогаадыкчы шинекті сайзырады.

«В» — нерв системасын, баш мәззин, оорга чүнүн эмнәэринге дузалыг.

«Е» — бистин организмивисти энергетикиг хир-чамдан арыгларлар. Кижини долгандыр энергия талазы-бile хирлеринге удор чүүлдү тургузар.

«М» — ие биле төлүнүн энергетикиг харылзааын көргүсөн үн.

«РЭ» — стресс, коргуушкун, келдир чидирер үн.

«ТЭ» — хан-дамыр бызыглар үн.

«Ү» — бодунун күжүнге бузурледи бызыктырар үн.

«Я» — аарыг органнары биле угаан-бодалдын харылзааын тудар үн.

Ынчалзажок кандыг-бile орга-

чаңгыс-ла шулукке доктаап көрөн. Эдуард Мижиттин «Мээн сөзүм» деп кайгамчык шулүү бар.

Мээн сөзүм аткан.ок дег, чидиг-даа бол,

Сөс — дайынга чидидип каан хылыш; эш-өөрге — дайынчының хөрек-чүрән дуглаар камгалакчы дег. Мында база «чидидип каан хылыша биле «камга» удралынышкыны болдуруп турар.

Мээн сөзүм шыдаар болза, өйлөп-өйлөп кижилирниң қырын орта диргелип кәэр халаптарны эскерип кааш, медээлептер конга болзун...

Сөс — болур ужурлуг халаптарны баш удуруп билип каапкаш, медээлептер онзагай күштүг. Тыва улустың «ас айылы» кончуг-деп билишикни бар. ынчанғаш үндаян үсік чугаалап, бак чүве оштап болбас.

ынчанғаш кажан-даа, кая-даа чүве чугаалаарда, боданып алгаш чугаалаар болузусса эки. Сөс — хуулгаазын тургузукчы күштүг, а чамдык таварылгларда ургедекчи күжү база бар. Кижилерниң сәткілдерин чангыс-ла сөс-бile өөртүп-даа болур бис, мунгарадып, балыглап-даа болур-дур бис.

Ангелина СОЯН,
Тәэли ортумак школазында
тыва дыл башкызы.

ҮНИЕРНИҢ ЭМНЕКЧИ КУЖУ

«А» — шупту клеткаларны ажылдаарынч команда берип турар.

Россия Федерациязының Чаязаның бедик шанналынга 2006 чылда төлептіг болған Чая-Хөл ортумак школазын 1958 чылда он классын доосканнарын көвей кезин башкының мергежилин чедип алгаш, аныяк салгалды өөредип, кижизидер буяныг ишке бараан болуп chorduvus, чамдықтарын ам-даа ажылдан чоруулар, олар шупту алдар-аттын башкылар.

Чая-Хөл жоғууннун Үрбүн, Чая-Хөл ортумак школаларынга башкылап чораан Самбын-оол Монгушевич Суван-бile Ак-Туруг зе чада, Булун-Терек чеди чыл, Чая-Хөл ортумак школаларынга кады өөренип chorduvus. Республика Хүнүн, малчиннар Надымын байырлаан хүннөрдө чангыс-классым-бile ужуражып, оон ажыл-ижи, амыйдал-чуртталгасы-бile таныжып, хөөрежир аас-кеҗиктіг болдум.

Шынап-ла, үе-шагын манғыры-даа кончуг-дур ам, школа доосканынчыстан бээр барык бежен чыл чеде берген болду. Өөренип чораан школавыска эртә-билигге өөредип чораан башкыларынчы аажок сактып чугаалаштырыс. Ак-Туруг школазынга өөренип кирип турувуста, школа директору турган, ам РФ-тин алдарлыг башкызы Василий Өлчей, бирги класска хүләэлгелән Монгуш Бартына-Сады башкы, төрән чогаал, дыл башкылары Александра Допай, Виктор Кызыл-оол, бүгү талалыг салым-чаянныг физик, математик Адам Очур, цирк артизи, Чапчын оғлу чарааш Доржу, төөгүчү Николай Кондратьев, психолог, ыраажы, филолог Морис Вайнберг, шериг хөрәнин башкызы Владимир

Бахтин, бистерни чурук тырттырарынга өөртөнен, физик Людмила Миловидова, 10-гу класска классының удуртукчузу Клавдия Архиповна болаш өске-даа эртән чораан башкыларын, чангыс-классчы өөрүүстү, эртөн, барган төөгүүстү, амыдыралывыска таварышылаан ужуралдарынчы сактып, хөөрежип шаг болдувус.

1961 чылда педучилище дооскаш, Самбын-оол Монгушевич Чая-Хөл жоғууннун Үрбүн школазынга зе класстар башкылап эгеләэн, сөөлзүредир педагогика институтун бот-өөредилгеб-бile өөртөнен чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

レスпублика жаңынан 10-гу класска

класстын чогаал, дыл эртән чогаал, кичәлдеринге уругларны шүлүк, чогаал бижирингө өөредип чораан.

Наадымда чангыскласчы

жим хол куруг көлбәэн болду,

Культура болаш спорт

АМ БО ХҮНДЕ ОЛАР ИЙИ АЛЫШКЫ ДЕГ...

Сентябрь 29-та «Хуреш» стадионунга В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрның чаа сезонунун ажыдыышкының тураскааткан онзагай байырлал болуп эрткен. Оон мурнунда театр ажыдыышкының кахан-даа бо дег байырланчыг байдалга эртирибээн боор. Тываның уран чүүлүнүн болаш спортунун ажылдакчыларының бир демнин ук байырлал бадыткаан. Артистер биле спортчулар ол хүн чонунга уттундурбас өөрүшкүнү шаңнаан дизе, хөөредиг болбас.

Артист Леонид Кан-оолдун сценариин езуаар байырлалды театр ажылдакчылары организастап эртирген. Сүбедей маадырнын туу стадионнун төвүндө киискип тур. Театрның бугу артистери Сүбедейниң шериглери бооп, байырлалды улам аян-шинчи киирди. Национал идик-хевин кеткен, каас-чараш, күчү-сүрлүг, чыда туткан тыва эрлерни көөргө, кашкаш чүс-чус чылдар бурунгаар эрги шагже «хуулаазын» арга-бile кижи чеде хона берген ышкаш...

Сыгыт-хөөмөй дыңналып чо-рой, улаштыр чаа дайынның дааш-шимээни коштунчуп, аъттар киштежип, сынган чыданын даажы, тулчуушкуннун динми-чангызы кулак уюк! Дайынчы хөгжүмнүн адаа-бile Сүбедей маадырның аг-шерии стадионче кирил келди. Оларга улаштыр Сүбедейниң чалбарыы чангыланы берди:— Угум-ханым тудуш ураанхай-тыва чонумнун уре-салгалы улуг өрттүн чалбырыжынга үстүп төнмезин, ёршээ. Чая-чалбактын бурганынга бодумну ёргүп, ураанхай чонумнун ыдык дээримде денгерлер салгалдан салгалче кадагалап ёршээзин.

Ал-бодум шылаза-шылазын, Арат туме чонум сандаравазын. Бугу бодум шылаза-шылазын, Бүрүн-бүдүн

чонум сандаравазын.

Төнчү чок долгандырыг, амы-дыйралдын өзээ болган өг орну дег төгерикке – сценага хамнын алганип ырлааны дыңналын келди. Сүбедейниң түгүнүн адаандан, ышбүс аразындан хам көстүп келди. Арбын-көвөй чонун арыглап турда, ак кадактарлыг аныяк кыстар долгандыр кылаштажып, чүдүп, тейлевишаан, артыш, айдызын кыпсып, Сүбедейниң тергезинге чоокшуулап кээп, тукка тейлээш, чаламаларын баглап турлар. Аг-шериг чоортуу күчү-сүрлүг мөгелер апарып, ураанхай самны ойнап чоруй, девил эгеледи. Тоолчу игилин хөөнней тырткылааш, тоолун ыдып олур:

Шыяанам, эртенинин эртезинде, Бурунгунун мурнунда, Буга-деге мыйызы

Буступ дүжүп турар шагда, Кара хемнин унунга

Караты хаан чорууларын чурттап чораан чүвөн иргин.

Хүн хөрелдиг.

Алдын дыңналыг чораан чүвөн иргин.

Караты хааның аг-шерин Амьрга-Моос чылча шаап сыйрыпкаш,

Алдын дыңгыназын хунаап аппаргам чүвөн иргин.

Ай, хүн хөрелдиг

Алдын дыңгынаны

Алтай-Саян иийи алышкыга

Кадартып каан чүвөн иргин.

Ай, хүн хөрелдиг алдын дыңгына

Илби-шиди арга-бile

Алтай-Саян мөгелерни

Удууду илбилекш,

Тура халырып дээр орта,

Иийи мөгө эдээн салбайн,

Удуй берген болуп-тур оо.

Алдын дыңгына тура халып

Чадашкаш, ыглантарга,

Карааның чажы Кaa-Хем,

Бии-Хем

Болу берген чүвөн иргин.

Алтай-Саян иийи алышкы

Танды бооп хуулуп,

Алдын дыңгына Тыва

чурту болу берген чүвөн иргин...

Театр чок турар шагда, аныктарын ойтулаш оюну, мөгелерниң хүрежи, чүгүрүк аъттарын чарыкы, часлас адыгжыларын мөөрөй – бо бугу тыва театрның өзөктөлип үнгөн дөзү оо. Тыва уран чүүл биле спорт – шаг-шаандан бээр эгин кожа чораанынын бадыткалын үстүнде чижектөр айтып турар. «А бөгүн олар иийи алышкы бооп чурттап чоруур» деп, башкарыкчы шулуктеп тур.

Мөгелер девил үнеринин бетинде тыва уран чүүлдүн мөгелерин башкарыкчы таныштыра каапты: тыва уран чүүлдүн начыннары – ТР-нин алдарлыг артистери Станислав Ирил болгаш Эдуард Ондар; тыва уран чүүлдүн арзыланнары – ТР-нин Улустун артистери Александр Салчак, Дыртык Монгуш; тыва уран чүүлдүн чангыс Чааны – Тываның болгаш Россиянын Улустун артизи Люндуп Иргитович Солун-оол. Кижи бүрүзүн адаарга-ла, үнүп кээп, девил турлар. Тыва кижи ханындан мөгө, дайынчы дээрзин артистеринин девии бадыткан тур.

Бо байырлалдың хүрежи кайгамчык чараш-тыр. Мөгелерге шаңналдарны чазаанчылар тергелиг шанактарга сөөртүп эккеп, көску чөргө тургузуп турлар. Чазаанчылар оюнну улам аян кирип, хөглүг-баштак бот-боттары сегиржип ап, чонун каттырт-пышаан, мөгелерин хей-аътчирип тур. Чылган хөй чонга артистер Анзат Куулар, Стас Ирил, Луиза Мортай-оол, Эзир-оол Монгуш, Сайдаш Монгуш, Ляна Өндүр олар аян тудуп, ырлашты. Кандыг кончуг төнчү чок талантлыг артистерлиг улус боор бис деп магадап ор мен.

Байырлалды 64 шилиндек мөгенин хүрежи улам каастаан. Кыш болур – хыраазындан, чурттап чораан чүвөн иргин.

Чайы дүжер – шалыындан Ханы ырак дазылындан Чараш оюн хуреш ол-дур.

Театр чок чоруур шагда, Девээн мөгө артист ол-дур. Амгы шагда олар иийи Алышкы бооп чурттап чоруур.

Кежээлерде шинилерже Келиңер дээн чалалгын Ам бо хүнде хуреш-бile Ажыткан деп чарлап тур бис Башкарыкчының хөй чонну чалгынналдырган сөстери бо.

Хурештин түннелинде дөрт эншыярк мөгө арткам: Чаян мөгө Аяс Монгуш, Арзылан мөгелер Маадыр Монгуш, Чимит Куулар болгаш аныяк мөгө Сылдыс Монгуш. Адак соонда аныяк мөгө Сылдыс Монгуш биле Чаян мөгө арткан. Октаан мөгө улуг пашта салдынган боова-боорзакты чонче чажыл, чалап тур.

Хенертен шөлчө хөрээжен кижи уне халып келди. «Мен чоп хурешпес кижи мен!» – деп, ол чоргаары кончуг чугаалааш, мөгелерниң бир-ийизин ол-богталаже ойтүр иткилепти. Оон чанынга ак салдыг хоочун чазаанчы чедип келгеш чугаалады:— Бээр дынна, кызым. Шудак чүгэ хөрээ ажык болганааның төөгүзүн чугаалап берейн. Шаг-шаандын чуве-дир ийин. Шудак мунгаш чоруур шагда улуска октатпас, турган боду тайга-сын дег, мөгө хамык улусту октап туруул берген чуве-дир. Бир кончуг кажар мөгө эскерип, чоруп турган чүвөн иргин. Кажан олар ужүүр, шүүлдээ дээш хүрежил арткаш, демги мөгенин содааның мурнундан алгаш, ора соп дүжүрүкен чүвөн иргин. Күжүрнүн чаш төл эмзирер чаяалгасы көстүп келген. Оозун чажыра туткаш, чон аразынче кире халый берген чүвөн иргин. Оон бээр кыс кижи хурешпестен, содактың хөрээ ажыттынганы бо чуве-дир, кызым.

— Баштактырым ол-дур ийин. Мөгө ақыларым-бile кайын хүрежи бээр ийик мен. Оларны деткип, хей-аъдын көдүрүп, каткыхөг үндүрүп турарым бо—деп, ол кыс харыллады.

Чаян мөгө шүүлгөн, Сылдыс Монгуш үжүүрлешкен. Бий ийи мөгө амгы шагынчы чем белеткээр дериг-хөрексели биел сарлыктарны шаңналга алган. Сесчө киргэн мөгелерге база сүй белектерни болгаш хойларны шаңналга берген.

Магаданчыг байырлал хөй чоннун чүректеринде таңмаланып арткан. Салым-чаянның тыва артистер биле сүр-күчүлүг мөгелер улам чоокшулажып, төрелдешкен. Найысыал Кызылайыс-тын төвүндө улуг аягзээвис—театрның эжки кезээде биске ажык. Ону ойбайн, эртил-дүшкешле кирип чоруулнаар, чонум.

Светлана БАЛЧЫР.
Бистиң корр.

Б.БАЛЧЫЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

Кадак туткан кыстар.

Чаян мөгө – Люндуп Солун-оол.

Ляна Өндүр.

Стас Ирил.

